

UDC | УДК : 343.34

Анотація: В статті автори розглядають деякі проблемні питання кваліфікації таких кримінальних правопорушень, як масові заворушення, основна небезпека яких полягає у тому, що вони призводять до тимчасової або повної паралізації діяльності органів державної влади та управління; ставлять під загрозу громадську безпеку, тягне людські жертви, спричинює економічну шкоду державі, суспільству та окремим особам.

Розглядаються способи здійснення організаційних дій під час масових заворушень та активна участь у вчиненні учасниками безчинствующого натовпу насильства над особою; погромів, підпалів та знищення майна; насильницького виселення громадян, озброєного опору представникам влади. Розглядаються кваліфіковані ознаки масових заворушень.

Наводяться приклади з судової та слідчої практики з кваліфікації дій винних осіб – учасників масових заворушень. Розглядаються мотиви та цілі масових заворушень, визначення заворушень масовими (група осіб та натовп). Наводяться відмінності у кваліфікації кримінально-караних дій, які передбачають відповідальність за вчинення масових заворушень, хуліганства, вчиненого групою осіб; групового порушення громадського порядку, закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, захоплення державних або громадських будівель чи споруд та ін.

Ключові слова: масові заворушення; кримінально-правова характеристика; кваліфікація

MASS DISTURBANCES: DISTINCTIONS OF CLASSIFICATION

BOYAROV V. I.¹, SHALDYRVAN P. V.²

1 – Candidate of Legal Sciences,
Academy of Advocacy of Ukraine

2 – Candidate of Legal Sciences,
Zaporizhzhya National University

Abstract

Authors examine some of the problematic issues of classification of criminal offenses such as riotous disturbances, the main danger is that they lead to temporary or permanent paralysis of the normal activity of state government body and administration; threat to public safety, entail human losses, cause economic damage to the state, society and citizens.

МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ

В. І. БОЯРОВ,

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Академія адвокатури України*

П. В. ШАЛДИРВАН

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя,
Запорізькій національний університет*

✉ зв'язок з авторами: через Редакцію

За часів незалежності в Україні число масових заворушень все частіше стикається з таким явищем як масові заворушення. Достатньо нагадати події, пов'язані з «Білим братством» (у листопаді 1993 р.), похованням митрополита УАПЦ на Софійській площі у Києві; події в Криму в червні 1995 р. та 9 березня 2001 р. в Києві; групові вчинки представників деяких політичних сил, пов'язані із порушенням роботи транспорту, державних установ; дії футбольних уболівальників та ін. При цьому треба зазначити, що до початку 2014 року лише за трьома кримінальними справами дії винних за обвинувальним вироком кваліфіковані як активна участь або організація масових заворушень. Це свідчить про складнощі у кваліфікації дій учасників заворушень.

Значний внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних з проблемами кримінально-правової характеристики та кваліфікації дій учасників масових заворушень зробили такі вчені, як: А.А. Абдульманов, Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, О.Н. Демидов, С.В. Дьяков, А.З. Ільясов, Д.А. Лесніков, В.П. Пономарьов та ін. Але й до цього часу на практиці існує багато проблемних питань, які потребують свого вирішення. Тому **метою** статті є спірні питання, пов'язані із кваліфікацією дій учасників сучасних масових заворушень.

В Україні означені суспільно-небезпечні дії, як відомо, залежно від обставин кваліфікуються за ст. 294 КК України.

The methods of committing organizational actions during the riotous disturbances, as well as active participation in the commission of disorderly crowd violence against people by participants; pogroms, arson and destruction of property; the eviction of citizens, armed resistance to the authorities; aggravating circumstances of riotous disturbances are considered.

The examples of judicial and investigative practice of the classification of responsible action – rioters are given. The motives and goals of mass riots, mass riots definition (group of persons and the crowd) are discussed. The differences in classification of penal actions are brought, which include responsibility for the organization or active participation in the commission of mass riots and other offenses: hooliganism committed by a group of persons; group violations of public order; incitement to commit acts that threaten public order; seizure of state or public buildings, etc.

Keywords: mass disturbances; criminal characteristic; classification

МАССОВЫЕ БЕСПОРЯДКИ: ОСОБЕННОСТИ КВАЛИФИКАЦИИ

БОЯРОВ В. И.¹, ШАЛДЫРВАН П. В.²

1 – кандидат юридических наук, доцент, Академия адвокатуры Украины

2 – кандидат юридических наук, Запорожский национальный университет

Аннотация: В статье авторы рассматривают некоторые проблемные вопросы квалификации таких уголовных правонарушений, как массовые беспорядки, основная опасность которых состоит в том, что они приводят к временной или полной парализации нормальной деятельности органов государственной власти и управления; угрожают общественной безопасности, влекут к человеческим жертвам, причиняют экономический ущерб государству, обществу и гражданам.

Рассматриваются способы совершения организационных действий во время массовых беспорядков, а также активное участие в совершении участниками бесчинствующей толпы насилия над людьми; погромов, поджогов и уничтожения имущества; насильственным выселении граждан, вооруженном сопротивлении представителям власти. Рассматриваются квалифицирующие признаки массовых беспорядков.

Приводятся примеры из судебной и следственной практики о квалификации действий виновных лиц – участников массовых беспорядков. Рассматриваются мотивы и цели массовых беспорядков, определение

Суспільна небезпека масових заворушень полягає у тому, що вони спроможні, хоча б і тимчасово, паралізувати¹ діяльність органів державної влади й управління; призвести до масштабних порушень громадського порядку; поставити під загрозу громадську безпеку; потягти за собою людські жертви; спричинити суттєву економічну шкоду державі, суспільству або конкретним особам.

Суспільно-небезпечні дії великої кількості осіб (натовпу, як масового скупчення людей), характеризуються агресивністю, сильним взаємовпливом, розпалюванням емоцій, активним використанням таких ситуацій криміналітетом.

Заворушення визнаються масовими тоді, коли натовп на деякий час буде «господарем положення», в результаті чого діяльність органів влади буде паралізована і для відновлення порушеного порядку необхідно вдаватися до надзвичайних заходів: посилення охорони громадського порядку додатковими силами міліції, введення військових підрозділів, оголошення надзвичайного стану і таке ін.

Таким чином, безпосереднім об'єктом масових заворушень вважається громадський порядок та громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину (ст. 294 КК) передбачає дві форми дій: по-перше, організація масових заворушень, які призвели до насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя, а по-друге, активна участь у зазначених діях.

Під **організацією** масових заворушень розуміють діяльність, по-перше, спрямовану на підшукування і підготовку осіб для участі в масових заворушеннях, об'єднання натовпу, а по-друге, керівництво такими діями, які спрямовані на збудження у людей негативного ставлення до законної влади, існуючого в державі правопорядку і громадської безпеки та на підбурювання натовпу до вчинення насильства над громадянами, погромів, підпалів, знищення майна, озброєного опору представникам влади, захоплення будівель та насильницького виселення громадян.

Способи здійснення організаційних дій можуть бути різними: скликання натовпу; звернення до нього, підготовка і розповсюдження листівок або інших друкованих видань; заклики до непокори, вчинення опору представникам влади, оголо-

¹ Паралізація передбачає повне позбавлення здатності або можливості діяти, на відміну від дезорганізації, яка розглядається як розладнання організації, порушення порядку, дисципліни, організованості (Див.: Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотипное. – М.: Рус. яз. – 1988. – С. 128, 397).

беспорядков массовыми (группа лиц и толпа). Приводятся отличия в квалификации уголовно-наказуемых действий, которые предусматривают ответственность за организацию или активное участие в совершении массовых беспорядков и других правонарушений: хулиганства, совершенного группой лиц; группового нарушения общественного порядка; призывов к совершению действий, которые угрожают общественному порядку; захват государственных или общественных зданий и сооружений и др.

Ключевые слова: массовые беспорядки; уголовно-правовая характеристика; квалификация

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

шення звернень, у тому числі доведення до натовпу завідомо неправдивої інформації (цьому можуть передувати дії з розповсюдження відповідних чуток); підбурювання до погромів; розподіл ролей серед своїх прибічників; розробка планів дій натовпу з урахуванням настрою людей, накопичених ними образ з визначенням винних у стані, що склався і таке ін.

Злочин у формі організації масових заворушень вважається закінченим, якщо дії організатора були результативними, тобто призвели до вчинення дій, зазначених у КК або до спроби їх вчинити [5].

За справою Ж.А. Сабітової, яка судом була засуджена за організацію масових беспорядків, Верховний Суд СРСР свого часу вказав, що суд невірно кваліфікував дії засудженої, як за закінчений злочин, оскільки всі дії Сабітової виявилися у тому, що вона виготовила листівки, зміст яких був спрямований на збудження національної ворожнечі та образу громадян іншої національності, але розповсюдити ці матеріали вона не змогла, оскільки була затримана працівниками правоохоронних органів [6].

Дії М. під час масових заворушень в січні 1990 р. в Душанбе слідством кваліфіковані як організація масових беспорядків. Але суд вказав, що зафіксовані на відеоплівці дії М., коли він знаходився на східцях будівлі ЦК КП Таджикистану, виражалися у тому, що він «приседав и махал руками, жестикулируя призывно...». При цьому в справі були відсутні дані щодо змісту його закликів. За таких умов суд не знайшов підстав для визнання М. організатором беспорядків [7, с. 42]. Або, кваліфікуючі дії С., як організатора масових заворушень в м. Темір-Тау (Магнітка) у серпні 1959 р., слідством висунуто звинувачення С. у тому, що він, озброєний металевим прутком «бегал» серед натовпу і «своими действиями подогревал бесчинствующих...» [8, с. 53].

Правова кваліфікація дій організатора заворушень А. в м. Кувасай, де в 1989 р. почалися масові заворушення, які потім поширилися на Ферганську область (Узбекистан), виразилася у закликах – під час виступу перед натовпом А. закликав учасників: «Турки нічого не зрозуміли, їх треба провчити...». Саме після цього заклику почалися масові заворушення [9, с. 43].

У справі про погроми на Царицинському ринку в Москві 20 жовтня 2001 р. суд визнав В. винним в організації масових заворушень. За висновками суду дії В., спрямовані на організацію заворушень, виразилися у тому, що він розробив маршрут руху натовпу та озброїв учасників заворушень металевою арматурою, яку заздалегідь закупив на будівельному ринку [10].

Найчастіше дії з організації заворушень вчиняються ще до їх початку. При цьому така діяльність може мати вигляд легітимної: наприклад, звернення до органів влади з законними

вимогами (від населення міста, району та ін.). Але мітинги, демонстрації, збори, що передують заворушенням і мають на меті примушення влади звернути увагу до вирішення соціальних проблем людей, фактично спрямовані на концентрацію екстремістських сил для наступних масових заворушень.

У подальшому дії натовпу можуть вийти з-під контролю організаторів. Тоді вчиняються злочинні дії, які не передбачені прогнозом розвитку подій: пограбування, вбивства, зґвалтування, крадіжки, захоплення та утримання заручників та ін. За підрахунками дослідників, під час заворушень вчиняються більше 20 видів самостійних злочинів, переважно – антигромадської спрямованості.

Під **насильством над особою** розуміють всі можливі форми насильницьких дій – нанесення ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі та ін. Застосування насильства може бути і по відношенню до представників влади. Зокрема, під час масових заворушень в Феодосії в червні 1995 р., безчинствуючим натовпом утримувався як заручник начальник відділу міліції. Стосовно нього застосовувалися насильницькі дії: зокрема, його неодноразово обливали легкозаймистою рідиною з погрозою підпалити [11].

Зазначені діяння охоплюють заподіяння тілесних ушкоджень, за винятком тяжких, які кваліфікуються за сукупністю злочинів (ст. 121 КК). Вчинені під час заворушень вбивства та зґвалтування також потребують додаткової кваліфікації.

Судова практика відносить до масових заворушень факти насильницького звільнення натовпом осіб, які знаходились у слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового тримання (заарештовані чи затримані за підозрою у вчиненні злочинів) [12, с. 67].

Вважається, що групові бійки, які виникають на ґрунті особистих образ, не створюють складу злочину, передбаченого ст. 294 КК, хоча вчиняються вони натовпом і можуть супроводжуватися нанесенням тілесних ушкоджень або навіть вбивствами. При цьому відсутня така важлива ознака масових заворушень, як посягання на діяльність органів державної влади і управління. Вчинення під час таких дій опору представникам державної влади виступає як елемент, який супутній бій-

ці але не її меті [13, с. 110–111]. У подальшому ці дії можуть розглядатися як масові заворушення, коли вони перетворюються у посягання на діяльність державної влади і управління: насильницьке звільнення з місць тримання затриманих за вчинення бійки, погроми та ін. Такі дії носять характер посягання на діяльність органів влади і управління.

Погроми, підпали і знищення майна – це способи приведення майна у стан повної непридатності для використання або його пошкодження.

Погроми – це знищення чи руйнування приміщень, які займають державні, приватні, громадські установи, підприємства і організації; пошкодження чи руйнування житла громадян. Ці дії можуть супроводжуватися насильством над людьми (власниками житла, працівниками установ, охороною та ін.).

Підпали – дії, які призводять до загоряння споруд чи майна (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим).

У справі про масові заворушення, які мали місце 9 березня 2001 р. в м. Києві, дії М. розглядалися як активна участь у масових заворушеннях з кваліфікуючою ознакою – вчинення підпалів: під час заворушень він підпалив принесену з собою пляшку із запалювальною сумішшю і кинув її у співробітників органів внутрішніх справ, від чого на 4-х з них загорівся формений одяг. Але Апеляційний суд м. Києва у своїй ухвалі зазначив, що ця кваліфікуюча ознака підлягає виключенню з вироку, оскільки у М. не було намірів вчиняти підпали споруд, приміщень, транспорту. Він використовував пляшку з запалювальною сумішшю як зброю для вчинення опору представникам влади [14].

Знищення майна – це приведення його у повну непридатність для використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майна воно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність [15, с. 251].

Під час досудового слідства у справі про масові заворушення 9 березня 2001 р. (м. Київ) при кваліфікації дій учасників заворушень була застосована така кваліфікуюча ознака, як знищення майна. Такий висновок слідством зроблено у зв'язку із тим, що в результаті вчинення масових безпо-

рядків було пошкоджено майно МВС України, а саме: 73 комплекти форменого одягу працівників міліції, 49 захисних касок, 8 протиударних щитів та ін., а також пошкоджено відмістку будівлі і прилеглого паркану буд. № 23 по вул. Лютеранській.

Суд обґрунтовано виключив з обвинувачення всіх засуджених кваліфікуючу ознаку «знищення майна», вказавши при цьому, що знищення майна – це приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням, а дії засуджених та інших невстановлених досудовим слідством осіб, призвели тільки до його пошкодження, що не передбачено диспозицією ст. 71 КК України [14]. Можуть бути й інші, окрім погромів і підпалів способи знищення майна, наприклад, шляхом вибуху.

Захоплення будівель і споруд – протиправний насильницький доступ у приміщення і його зайняття повністю або частково з метою перешкодження чи виключення можливості їх використання законним власником чи користувачем за функціональним призначенням. Спосіб захоплення – відкритий, таємний чи з використанням обману, з подоланням перешкод або опору чи без нього – для кваліфікації значення не має.

Останнім часом набуло поширення рейдерство, пов'язане саме з захопленням підприємств. Таке захоплення може супроводжуватися спричиненням тілесних ушкоджень, знищенням майна, залученням до акції значної кількості людей з обох сторін. Тому не виключно, що дії винних у випадку виникнення заворушень можуть бути кваліфіковані не тільки як самоправство (ст. 356 КК) або захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК) але й як організація масових заворушень.

Насильницьке виселення громадян – протиправне і незаконне позбавлення людини права проживати в наданому чи належному їм на законних підставах жилу приміщенні.

Найчастіше такі дії вчиняються під час заворушень, які виникли на ґрунті міжетнічних або міжнаціональних конфліктів. Це можуть бути так звані «етнічні чистки»: виселення вірмен в Сумгаїті, азербайджанців в Нагірному Карабасі; спроби виселення ромів (циган) під час конфліктів у деяких населених пунктах України.

Озброєний опір представникам влади полягає в активній протидії представникам влади, що мають право застосовувати примусові заходи до правопорушників (працівники міліції, СБУ, військові, вартові, депутати тощо). При цьому опір здійснюється як із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї так і інших предметів, які використовуються як зброя (палиці, каміння, металеві прутки і таке ін.).

Застосування зброї може виражатися у погрозах її застосування, пострілах у гору або на ураження та інших маніпуляціях, спрямованих на залякування представників влади. Вчинення такого опору під час масових заворушень не потребує додаткової кваліфікації за ст. 342 КК.

Йдеться саме про застосування зброї або предметів, які використовуються як зброя. У справі про «Біле братство» дії обвинувачених Ю.А. Кривоногова та В.В. Ковальчука слідством кваліфіковані як організація масових безпорядків, що супроводжувалися опором представникам влади із застосуванням як зброї вогнегасника. 10 листопада 1993 р. в Києві у Софійському соборі, з метою завадити працівникам міліції виконувати свої службові обов'язки, був приведений у дію вогнегасник: його порошкова речовина була спрямована на співробітників правоохоронних органів.

За таких обставин суд дійшов висновку, що вогнегасник застосували проти працівників міліції не як зброю, а «за своїми властивостями, які не в змозі викликати наслідки, що характерні при застосуванні зброї, і не потягли таких наслідків» [16].

Якщо масові заворушення інспіровані бандою, то дії винних можуть бути кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 294 та 257 КК України.

Але під бандою розуміють стійку організовану й озброєну групу з двох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох нападів на громадян чи підприємства, установи та організації. Однак, як правило, ці ознаки відсутні в учасників масових заворушень. Найчастіше це особи, які випадково зустрілися у натовпі і в них немає заздалегідь розробленого плану нападів, розподілу ролей та ін.

Дійсно, під час нападів в процесі масових заворушень (наприклад, захоплення будівель, споруд; дії, пов'язані із насильницьким звільненням затриманих підозрюваних, обвинувачених та ін.), може бути застосована зброя. Однак для звинувачення у бандитизмі потрібно доведення, що обвинувачені в період інкримінованих їм діянь входили до складу банди і приймали участь у нападах.

У справі про масові заворушення у Новочеркаську (червень 1962 р.), декілька осіб були засуджені за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 77 (бандитизм) і 79 (масові безпорядки) КК РРФСР. Між тим у вирокі суд обмежився лише вказівкою у загальній формі на те, що підсудні брали участь в бандитських нападах на приміщення державних і партійних установ. В результаті вирок стосовно цієї групи осіб був обґрунтовано скасований [17].

Активна участь у масових заворушеннях – передбачає безпосередню участь осіб у насильстві та вчинення інших дій, передбачених диспозицією ст. 294 КК України. Лише знаходження у натовпі під час масових заворушень не є свідченням активної участі особи у заворушеннях.

Кваліфікуючими видами масових заворушень є організація масових заворушень або активна участь в них, якщо ці дії призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 294 КК). Загибель людей – заподіяння смерті одній чи кільком особам. Під іншими тяжкими наслідками розуміється заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи більше особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, значних матеріальних збитків юридичним чи фізичним особам.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна під час масових заворушень, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально небезпечним способом, або заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 294 і ч. 2 ст. 194 КК України [18, с. 77].

У справі про масові заворушення 9 березня 2001 р. в м. Києві суд безпідставно, без будь-якого обґрунтування, врахував обставину, що обтяжує покарання – «вчинення злочину загально небезпечним способом». Апеляційний суд м. Києва під час розгляду справи дійшов висновку про те, що в

діях засуджених ця обтяжуюча обставина відсутня, оскільки ця ознака є не обтяжуючою покарання обставиною, а складовою частиною злочину і тому з вироку суду першої інстанції необхідно виключити вказівку суду щодо всіх засуджених про зазначену обтяжуючу обставину [14].

Якщо при вчиненні злочину, передбаченого ст. 392 КК (дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань), напад на адміністрацію установи виконання покарань поєднаний з погромами, насильством над особою та вчиненням інших дій, передбачених диспозицією ст. 294 КК, то такі дії винних кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 294 і 392 КК.

Суб'єктивна сторона масових заворушень характеризується прямим умислом дій організаторів та активних учасників. По відношенню до суспільно-небезпечних наслідків їх психічне ставлення може виражатися і в непрямому умислі.

Так, у справі за звинуваченням Ю.А. Кривоногова та ін. (справа «Білого братства») суд вказав, що звинувачення в організації масових безпорядків, які супроводжувалися пошкодженням майна, не знайшли свого підтвердження, оскільки пошкодження в соборі іконостаса (порошковою речовиною) трапилося не в результаті умисних дій, спрямованих на це, а за необережності під час використання вогнегасника проти працівників міліції в обмеженому приміщенні, де знаходився вівтар (хоча диспозиція ст. 294 КК, як вже зазначалося раніше, пошкодження майна не передбачає) [16].

Мотиви та цілі злочину можуть бути різними: політичні, корисливі, релігійні, хуліганські, помста (покарання осіб, винних з точки зору активних учасників масових заворушень, наприклад, у погіршенні умов життя, безробітті, перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів в результаті незаконного застосування сили, зброї, спецзасобів) та ін. Вони не впливають на кваліфікацію, а лише враховуються при призначенні покарання.

Так К., засуджений за активну участь в червні 1995 р. у масових заворушеннях в Криму, пояснив, що за два місяці до заворушень він був заарештований у зв'язку із вчиненням хуліганських дій та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень праців-

нику міліції. З-під арешту був звільнений за хабар у розмірі 2,5 тисячі доларів США, які передали слідчому його знайомі з місцевого етнічного кримінального угруповання. Розуміючи, що гроші він не зможе повернути, К. пообіцяв допомогти угрупованню, коли потрібна буде його участь. Тому під час масових заворушень в Феодосії він вважав себе зобов'язаним приймати активну участь в погромах, оскільки серед організаторів були люди, які допомогли йому уникнути відповідальності за вчинення тяжкого злочину [19].

Масові заворушення можуть супроводжуватися посяганням на расову, національну рівноправність або ставлення до релігії і виражатися, наприклад, у погромах та інших діях (наприклад, насильницьке виселення громадян) по відношенню до осіб якоїсь національності або представників іншої релігії. У таких випадках діяння винних кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 294 і 161 КК.

Організатори масових заворушень можуть мати на меті не тільки заворушення, які призводять до тимчасової паралізації місцевої влади, але й такі, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. У такому разі їх дії підлягають кваліфікації і за ст. 109 КК України.

У разі, якщо під час масових заворушень вчиняються дії (наприклад, підпали, знищення майна шляхом вибуху та ін.) з метою не тільки порушення громадської безпеки та паралізації діяльності органів місцевої влади але й з метою залякування населення або з метою впливу на прийняття якихось рішень чи вчинення або не вчинення органами державної влади чи місцевого самоврядування, службовими особами цих органів або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів, то дії винних повинні бути кваліфіковані за ст. 258 КК, тобто як терористичний акт.

Не завжди потрібна додаткова кваліфікація дій активних учасників заворушень за ст. 341 КК – у разі захоплення державних або громадських будівель чи споруд. Частіше за все, під час заворушень захоплення будівель або споруд здійснюється натовпом з метою погромів, руйнувань тощо, а не з метою незаконного користування ними або пере-

шкодження їх нормальній роботі (як передбачено у ст. 341 КК). Таке можливо у разі вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або коли приміщення захоплюється з метою перебування там учасників масових заворушень (обладнання там штабів, пунктів харчування, організації тимчасового проживання осіб, які прибули для участі у заворушеннях з інших регіонів та ін.).

Суб'єктом масових заворушень можуть бути лише їх організатори і активні учасники, які досягли 16-річного віку. Інші особи, які знаходилися у натовпі можуть нести відповідальність з 14 років – але за вчинення інших злочинів: вбивств, зґвалтувань та деяких інших.

У КК України йдеться не лише про масові заворушення (ст. 294 КК), але й про групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК), а також хуліганство, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК). Об'єктом всіх цих злочинів є громадський порядок (для масових заворушень, як вже зазначалося, це також і громадська безпека), а об'єктивна сторона, на наш погляд, інколи не має якихось значних розбіжностей. Тому важливо визначитися із відмінностями у зазначених складах злочинів.

Йдеться, у першу чергу, про їх об'єктивну сторону та мотивацію дій. Для ст. 293 КК – це організація групових дій, спрямованих на грубе порушення громадського порядку або активна участь у них, але ці дії не супроводжуються явною неповагою до суспільства. Для масових заворушень (ст. 294 КК) – це також дії, які можуть бути спрямовані на грубе порушення громадського порядку, але вони при цьому супроводжуються вчиненням погромів, руйнуваннями, підпалами та іншими подібними діями, а також вчиненням збройного опору представникам органів влади і цим можуть дезорганізувати або паралізувати на якийсь час діяльність органів влади й управління. Вони також можуть носити хуліганський характер, але на відміну від дій, передбачених ст. 293 КК, виходять не від окремої групи, а від натовпу (масового скупчення людей) [20, с. 225].

Законодавець не визначає, яка кількість людей потрібна для визначення заворушень масовими.

Вважається, що кількість людей для наявності даної ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 294 КК, повинна бути достатньою, щоб перекрити транспортні шляхи, зірвати проведення масових заходів та ін., тобто контролювати відповідні досить значні території [21, с. 47–48]. Дослідник масових заворушень у СРСР в 1953–1980 рр. В.О. Козлов вважає, що за діючою тоді практикою масовими визнавалися заворушення, в яких приймало участь не менш 300 учасників [8, с. 8].

У справі про «Біле братство» суд, обґрунтовуючи свої висновки стосовно відсутності в діях підсудних ознак злочину, передбаченого ст. 71 КК (масові безпорядки), зазначив, що їх умисел був спрямований на організацію і участь в діях, які порушують громадський порядок, обмеженою нечисленною групою осіб в кількості приблизно 20–30 чоловік, які об'єднані спільним мотивом, оснований на приналежності до віровчення Кривоногових і не охоплював наміру залучити безліч людей з іншими молитвами [16].

Стаття 295 КК передбачає відповідальність за публічні заклики до вчинення погромів, підпалів та інших дій, тобто, фактично, до вчинення масових заворушень. І за деяких умов їх можна розглядати як дії з організації масових заворушень. Треба враховувати, що під час масових заворушень, які виникають переважно стихійно, органи управління у натовпі утворюються безпосередньо під час протиправних дій з числа найбільш активних їх учасників в тому числі і тих, хто закликав до таких дій.

Розмежування можливо у першу чергу за суб'єктивною стороною. Якщо організатор масових заворушень діє з прямим умислом і бажає настання шкідливих наслідків, то зазначені у ст. 295 КК публічні заклики передбачають непрямий умисел, коли винний лише припускає можливість настання шкідливих наслідків своїх дій (публічних закликів).

Стосовно дій, передбачених ч. 2 ст. 296 КК, то там також йдеться не про натовп, а про групу осіб. При цьому ці дії не пов'язані із вчиненням погромів, руйнувань, підпалів та інших подібних дій, хоча і можуть супроводжуватися знищенням або пошкодженням майна, насильством, навіть тимча-

совим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи громадського транспорту. Але останнє буде свідчити лише про особливу зухвалість хуліганських дій.

З суб'єктивної сторони масові заворушення можуть мати ті ж мотиви, що і передбачені ст. 296 КК, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства (наприклад, хуліганські дії або акти вандалізму фанатів після програшу їхньої улюбленої команди). Для ст. 293 КК, це буде лише грубе порушення громадського порядку (наприклад, блокування транспортних шляхів, роботи державних органів влади тощо) але з інших мотивів (наприклад, вимагання виплати затриманої заробітної платні; незгода з прийняттям органами державної влади якогось рішення і таке ін.).

Дії винних можуть бути кваліфіковані як групове хуліганство, яке надалі може набрати вигляд дій, спрямованих на організацію масових заворушень. Найчастіше це буває, коли стосовно таких осіб правоохоронними органами застосовуються законні заходи щодо попередження інших суспільно-небезпечних дій. Наприклад, затримання за вчинення хуліганських дій якоїсь особи з групи може спровокувати надалі натовп до вчинення погромів, захоплення місць тримання затриманих (з метою їх звільнення) та інших дій, передбачених ст. 294 КК, тобто до масових заворушень.

Крадіжки майна після вчинення погромів не є характерним явищем для учасників заворушень. Найчастіше йдеться про дії осіб, які фактично у заворушеннях участі не приймають, а лише знаходилися у ар'єргарді колони натовпу і після погромів саме ці особи займалися крадіжками та грабежами майна, яке залишалося на місці погромів. Якщо під час масових заворушень їх активні учасники вчиняють крадіжки та грабежі – потрібна додаткова кваліфікація дій винних.

Для масових заворушень, які вчиняються футбольними фанатами, картина буде інша: переважно це хуліганство, вандалізм, застосування насильства стосовно представників влади, нанесення тілесних ушкоджень особам з числа уболівальників команди-суперника тощо [21, с. 60].

Для масових заворушень, вчинених в умовах установ виконання покарань Державної пенітенці-

арної служби України: поширеними є вчинення насильницьких дій щодо охорони та працівників зазначених установ; вбивства, зґвалтування, крадіжка продуктів, ліків та наркотиків, знищення майна, втеча з місць позбавлення волі тощо [4].

У разі політизації масових заворушень і пов'язаний з цим дій, спрямованих на захоплення влади, дії учасників таких подій переважно мають на меті посягання на власність держави, юридичних осіб. Тому серед учасників таких подій підвищується частка осіб, дії яких кваліфікуються і як посягання на майно держави, юридичних осіб, громадян. Дії натовпу охоплюють значну територію – місто, район, регіон. Злочинні дії можуть продовжуватися кілька днів.

У цілому ж масові заворушення ми розглядаємо як насильницькі масові (групові) злочини, вчинені з різних мотивів (хуліганство, помста, з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та ін.) особами у складі безчинствующого натовпу, які посягають на громадську безпеку і громадський порядок, як злочинний прояв невдоволення діяльністю органів влади і управління та спрямовані на повну або тимчасову паралізацію їх діяльності і супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Советское уголовное право. Часть особенная // [под ред. Н. И. Загородникова, М. И. Якубовича, В. А. Владимировича]. – М. : Юрид. лит.-ра, 1965.
2. Кто кому объявил войну? // Аргументы и факты. – 1990. – № 41. – С. 2.
3. Резвых Р. Д. Социально-политические и правовые аспекты предотвращения массовых беспорядков / Р. Д. Резвых // Совершенствование деятельности ОВД и ВВ по предупреждению и пресечению массовых беспорядков : материалы науч.-практ. конференции. – М., 1991. – С. 61–62.
4. Наказ МВС УРСР № 202 від 28.06.90 р. «О массовых беспорядках в СИЗО № 1 УВД Днепропетровской области, мерах по их недопущению и наказанию виновных».
5. Яценко С. С. Масові беспорядки // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) на ін.] – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3. – С. 592–593.
6. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 29 марта 1991 г. по делу Сабитовой Ж. А. // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 8. – С. 15–16.
7. Фортуна Н. Г. Уголовно-правовая борьба с массовыми беспорядками / Н. Г. Фортуна // Вестник МГУ. – 1992. – № 2. – С. 42. – (Серия 11. Право).
8. Козлов В. А. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежнев (1953 – начало 1980-х гг.). – (Архив новейшей истории России. Исследования. Выпуск 1). – Новосибирск : Сибирский хронограф. – 1999. – 416 с.
9. Абдульманов А. Ответственность за массовые беспорядки / А. Абдульманов // Российская юстиция. – 1996. – № 1. – С. 43–45.
10. Фокина К. Впервые дело погромщиков доведено до конца [Электронный ресурс] // Страна.ru 20.11.02. – Режим доступа : <http://www.strana.ru>
11. Кримінальна справа № 48-550 // СВ ГУ СБ України в Автономній Республіці Крим.
12. Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность / С. В. Дьяков. – М. : Норма, 1999 – 320 с.
13. Дьяков С. В. Ответственность за государственные преступления / С. В. Дьяков, А. А. Игнатъев, М. П. Карпушин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 224 с.
14. Кримінальна справа № 1-309/01В // Архів Голосіївського районного суду міста Києва за 2003 рік.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 2 липня 1976 р. № 4 (в редакції постанови від 3 березня 2000 р. № 3) // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000). Офіційне видання : у 2 т. / [за заг. ред. В. Ф. Бойка]. – К. : АСК, 2000. – Т. 2. – С. 251.
16. Кримінальна справа № 2-2/1996 // Архів Апеляційного суду міста Києва за 1996 рік.

17. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 27 марта 1991 г. по делу Зайцева А. Ф. и других // Вестник Верховного Суда СССР. – № 9. – 1991. – С. 6–8.
18. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. № 2. (пп 9,12) / Постанови Верховного Суду України (1963–2000). Офіційне видання : у 2-х т. / [за заг. ред. Бойка В. Ф.]. – К. : А.С.К., 2000. – Т. 2. – С. 73–79.
19. Кримінальна справа № 48-621 // Архів Верховного Суду Автономної Республіки Крим за 1997 рік.
20. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про хуліганство» від 28 червня 1991р. № 3 (п. 15). // Постанови Верховного Суду України (1963–2000). Офіційне видання: у 2-х т. / [за заг. ред. Бойка В. Ф.]. – К. : А.С.К., 2000. – Т. 2. – С. 221–228 (постанова не є чинною).
21. Соловьев А. Массовые беспорядки: организация, участие, призывы к неподчинению / А. Соловьев // Российская юстиция. – 2000. – № 7. – С. 47–48.
22. Мейтин А. А. Понятие, виды и уголовно-правовая оценка преступлений, совершаемых футбольными болельщиками / А. А. Мейтин // Юристъ-Правовед. – 2002. – № 2 (5). – С. 58–63.